

דף שבועי

בס"ד

פרשת מטות, תשפ"ב, מספר 1479

משה והפרדוקס המדייני דוד כהן-צמח

והידק מחדש את הקשרים בין בני אברהם. חותן משה שימש כתחליף אב למשה אשר נותק מעמו בגיל צעיר מאד, וגדל כמצרי בבית פרעה. בדר"כ השפעת חותן על חתן היא טבעית, ואולם במקרה זה אפשר להניח שהשפעת יתרו על משה הייתה גדולה במיוחד, דווקא בשל ניתוק הקשר עם משפחתו הביולוגית¹. לנוכח דברים אלה סבורני שיתרו היה שותף לתוכנית גאולת ישראל ממצרים, ותמך במשה בפעולותיו להגשמת מטרה זו (השוו דברי שאול לצאצאי יתרו על החסד שעשו עם ישראל ביציאת מצרים [שמ"א טו:1]). טבעי על כן שיתרו, כהן מדיין, מגיע אל הר הא-לוהים, שמח בשמחת עם ישראל על גאולתו ממצרים, מברך את א-לוהי ישראל, מכיר בגדולתו ואף משתתף בזבח לכבודו (שמ' יח:א-ב). בנוסף, יתרו הוא היוזם של הקמת מערכת המשפט בישראל בראשות משה (שם: יג-כו).

הקשר ההדוק בין כהן מדיין לבין משה ובני ישראל בא לידי ביטוי גם בבקשתו של משה מחותנו להצטרף אל המסע של ישראל במדבר, ולשמש כמורה דרך בנתיביו: "נִסְעִים אֲנַחְנוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר ה' אֵתְּנוּ לָכֶם, לָכֵּה אֶתְּנוּ וְהִטַּבְנוּ לָךְ ... אֵל נָא תַעֲזֹב אֶתְּנוּ כִּי עַל כֵּן יִדְעַתְּ חֲנֻנְנוּ בְּמִדְבַר וְהֵייתָ לָנוּ לְעֵינִים. וְהָיָה כִּי תֵלֵךְ עִמָּנוּ וְהָיָה הַטּוֹב הַהוּא אֲשֶׁר יִיטִיב ה' עִמָּנוּ וְהִטַּבְנוּ לָךְ" (במ' י:כט-לב). משה דיבר על הטוב הצפוי גם ליתרו ולקהילתו אם יאות להוביל את ישראל לארץ המובטחת. ניתן היה להניח כי מי שסייע לישראל להיחלץ משעבוד מצרים ואף בירך על כך, יאות בכל ליבו להשלים את המשימה ולסייע להם להגיע אל היעד הסופי, אולם כאן צץ המכשול הגדול. כאשר הגיעו משה וישראל אל מפתן הארץ המובטחת, הם נתקלו במשוכה בלתי צפויה: התנגדותם של המואבים והמדיינים לכניסת ישראל לארץ. תיאור זה ראשיתו בציון הגיאוגרפי: "וַיִּסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּחֲנוּ בְּעַרְבוֹת מוֹאָב מֵעֵבֶר לְיַרְדֵּן יַרְחוֹ" (במ' כב:א) וסופו בציון הזה שוב בפסוק האחרון של ספר במדבר: "אֵלֶּה הַמַּצֹּת וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר צָוָה ה' בְּיַד מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעַרְבוֹת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יַרְחוֹ" (שם לו:ג). גם בתוך נזכר ציון זה כמה פעמים (כו:ג, סג; לג:מח, מט, נ; לה:א), ותיאור המלחמה נגד המדיינים מופיע בתוך יחידה זו (פרקים כב-לו). גם כאן מופיע הביטוי במהלך

בפרשתנו אנחנו נפרדים ממדיין ומהמדיינים (פרק ל"א). זו הפעם האחרונה בתורה בה העם הזה מוזכר. ה"פרידה" מהמדיינים נעשתה לפי צו ה' בפעולת נקם שכללה השמדה מוחלטת של כל הזכרים וכל הנשים הבוגרות (פס' יז-יח). יחס חמור זה כלפי המדיינים מזכיר את יחס התורה לעמלק.

מלחמת נקם זו של משה כלפי המדיינים התרחשה בערבות מואב, בסופו של המסע במדבר, ממש על מפתן הכניסה לארץ המובטחת. הציון הגיאוגרפי מובא כאן במפורש: "וַיָּבֹאוּ אֶל מֹשֶׁה... אֶל עַרְבֹת מוֹאָב אֲשֶׁר עַל יַרְדֵּן יַרְחוֹ" (במ' לא:ב), וזו גם נקודת הציון המסיימת את ספר במדבר: "אֵלֶּה הַמַּצֹּת וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר צָוָה ה'... בְּעַרְבוֹת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יַרְחוֹ" (לו:ג).

למעשה, בנקודה זו נפרד משה לא רק מהמדיינים, אלא גם מבני ישראל: "נִקְּם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמַּדְיָנִים אַחֲרֵי תֹאסֹף אֶל עַמִּיד" (במ' לא:ב). קודם לכן הוא נצטווה גם להסמיך את יהושע בן נון לממשיכו, לפני פרידתו מן העולם: "וַנִּאֲסַפֶּת אֶל עַמִּיד ... קַח לָךְ אֶת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון... וְסַמַּכְתָּ אֶת יַדְּךָ עָלָיו" וגו' (במ' כז:ב-ג). יהושע אשר הכריע את עמלק (שמ' יז:ח-יג) הוא האיש שאמור להמשיך את מפעלו של משה בכיבוש הארץ, ואולם המלחמה האחרונה במדבר, מלחמת מדיין, היא מלחמתו של משה ולא של יהושע. מה מקומה של מלחמת מדיין בעולמו של משה?

על פי בר' כ"ה (א-ב) מדיין הוא בנם של אברהם וקטורה. אשר על כן מדיין הוא אח ליצחק ולישמעאל. ניתן להניח שהוא נימול כפי שנימולו יצחק וישמעאל על פי הברית שכרת ה' עם אברהם וצאצאיו (בר' י"ז). מכאן שהמדיינים קרובים לבני ישראל הן במוצאם והן ביסודות אמונתם. כבר בראשית ימיהם של המדיינים מתקיים עימות ראשון בינם לבין בני ישראל: צאצאיו של מדיין בן אברהם מוכרים את יוסף, אף הוא מצאצאי אברהם, לעבד במצרים (בר' לז:כח, לו), ובהמשך מתברר שלא רק יוסף האיש הוא קורבן של המדיינים, אלא כל שבטי ישראל הם קורבן שלהם, שהרי במעשה של מכירת יוסף גזרו המדיינים (גם שלא במודע) את גורל ישראל להיות משועבדים במצרים.

האישיות הבאה המקיימת מגע עם המדיינים היא משה, אך בניגוד למפגש השלילי בין יוסף לביןם, המפגש בין משה למדיינים מצטיין באופיו החיובי והחם. משה התקבל באהדה בבית יתרו כהן מדיין ואף נשא את בתו לאישה (שמ' ב:טו-כב). בכך חזר משה

1 ההשוואה הבאה מאלפת: התיאור: "וַיִּזְאֵל מֹשֶׁה לְשַׁבַּת אֶת הָאִישׁ וַיִּתֵּן אֶת צַפְרָה בְּתוֹ לְמִשְׁה" (שמ' ב:כא) מקביל לתיאור "וַיִּזְאֵל הַלֵּוִי לְשַׁבַּת אֶת הָאִישׁ וַיְהִי הַנֶּעֶר לוֹ כְּאֶחָד מִבְּנָיו" (שו' יז:יא). בשני המקומות אדם בוגר ומבוסס פורש את חסותו על אורח צעיר. האורח נהיה לאחד מבניו או נושא לאישה את בתו של המארח.

* ד"ר דוד כהן-צמח, מרצה למקרא במכון כרם, מכללת דוד ילין, ירושלים.

הלאומית למנות מצביא אשר ימשיך את הפעולות המלחמתיות לכיבוש הארץ. לפני שתי המשימות הללו בא ביטוי דומה: "אחר תִּאָסֵף אֶל עַמִּיךָ" (שם לא:ב) / "וְנִאֲסַפְתָּ אֶל עַמִּיךָ" (שם' כז:ג).

ניתן לסכם כי המדיינים הם אלה שתרמו לשעבוד מצרים אך גם ליציאת מצרים. והמדיינים הם אלה שתרמו לייצוב המשטר המנהיגותי-משפטי של ישראל במדבר ולמסעם אל הארץ המובטחת אך גם אלה אשר ניסו לחבל במנהיגות של ישראל ולסכל את התוכנית לכיבוש ארץ כנען.

משה אשר התחנך הן בבית פרעה מלך מצרים והן בבית יתרו כהן מדיין מתנתק בתהליך איטי משתי תרבויות אלה על מנת להציב במקומן את הדת החדשה המכונה "תורת משה". בראשית המסע במדבר חווה משה, ואיתו כל ישראל, את אובדן המצרים על ים סוף (שם' י"ד), ובסוף המסע למדו משה וישראל להתנתק מהתרבות המדיינית באמצעות השמדת המדיינים (במ' לא):⁴

חטא בעל פעור ("הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם למסר מעל בה' על דבר פעור ותהי המגפה בעדת ה" – במ' לא:טז, השווו יה' יג:כ-כב, הו' ט:י) מציין את השבר הגדול בנקודת הסיום של המסע במדבר. ספר דברים מציג את נאומו האחרון של משה באותו האזור ממש (דב' א:א-ה, ג:כט, ד:נו, כח:סט, לב:מט, לד:א-ו): בערבות מואב, בגיא מול בית פעור ניצב משה, נשא את נאומו הגדול, שם הוא מת ושם נקבר. בנאום זה אין מילה אודות המדיינים. משה התעלם התעלמות מוחלטת ממדיין ומהמדיינים, כולל יתרו. בדבריו הוא הדגיש אך ורק את החטא בבעל פעור: "וַיִּשָׁב בְּגֵיא מוֹל בֵּית פְּעוֹר כִּי כָל הָאִישׁ אֲשֶׁר הִלֵּךְ אַחֲרָיו בְּעַל פְּעוֹר כִּי כָל הָאִישׁ אֲשֶׁר הִלֵּךְ אַחֲרָיו בְּעַל פְּעוֹר הִשְׁמִידוּ ה' אֶל־לֵהֲיִךְ מִקִּרְבְּךָ. וְאַתֶּם הַדְּבָקִים בְּה' אֶל־לֵהֲיִים כִּי כִלְכֶם הַיּוֹם" (דב' ג:כט, ד:ג-ד). רוצה לומר: בעל פעור מסמל מוות ולעומת זאת הדבקות בה' מסמלת חיים. מה סמלי הוא סיום ספר דברים: "וַיִּמַּת שָׁם מֹשֶׁה עֶבֶד ה' בְּאֶרֶץ מוֹאָב עַל פִּי ה'. וַיִּקְבֵּר אֹתוֹ בְּגֵי בְּאֶרֶץ מוֹאָב מוֹל בֵּית פְּעוֹר" (שם לד:ה-ו). משה מת ונקבר מול המקום המסמל מוות, אך משאיר אחריו תורת חיים לאלו שזכו להיכנס לארץ.⁵

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע

בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

4 על הנתק שבין משה לבין אשתו ציפורה ושני בניו ראו: הרב אמנון בזק, יתרו, משפחתו של משה,

<https://etzion.org.il/he/tanakh/torah/sefer-shemot/parashat-yitro/yitro-moshes-family>

5 להשלמת התמונה ראו דוד כהן-צמח, עולם התנ"ך דברים, תל אביב 1994, עמ' 226-228, 265.

התיאור המלחמתי: "וַיָּבֹאוּ אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וְאֶל עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשְּׂבִי וְאֶת הַמִּלְקוֹחַ וְאֶת הַשְּׁלָל אֶל הַמַּחֲנֶה אֶל עֵרְבַת מוֹאָב אֲשֶׁר עַל יַרְדֵּן יַרְחוֹ" (שם לא:יב).

הניסיון בלום את ישראל ולמנוע מהם את הכניסה לארץ נעשה, כזכור, ע"י בלק מלך מואב שגייס את זקני מדיין ואת בלעם לטכס עצה כיצד לקטוע את המסע של ישראל לכנען (במ' כב:א-ז). תיאור התוכנית הזו דומה בלשונו לתיאור תוכניתו של פרעה לשעבד את ישראל². ואולם מה שראוי במיוחד לציון היא העובדה שאת התוכנית הזו אמורים לבצע זקני מדיין יחד עם בלעם. ניתן להניח שבלעם היה קשור אל המדיינים, ואולי אף היה מדייני ממש³. ואכן, המשכה של העלילה בספר במדבר תומך בקו זה. לאחר שסוכלה תוכניתו לקלל את ישראל, ניסה בלעם בלום את המסע של ישראל לכנען באמצעות הפיתוי של בנות מואב ובנות מדיין את בני ישראל בפולחן בעל פעור (במ' כה:א-ט). לא בכדי נאמר שהמדיינית שבאה במגע מיני עם הישראלי היא "כְּזִבִּי בַת צוּר רֹאשׁ אֲמוֹת בֵּית אָב בְּמִדְיָן" או "בַּת נְשִׂיא מִדְיָן" (שם טו:יח). יש לתת את הדעת לכך שאיננו שומעים עוד על יתרו. את מקומו בהנהגה המדיינית תפס בלעם, כשלצידו מנהיגות מדיינית המכונה "נשיא מדיין" או "מלכי מדיין" (שם לא:ח, טז).

לדעתי, שני יסודות היו לתוכניתו של בלעם: 1. להחטיא את ישראל בפולחן בעל פעור ועל ידי כך לגרום לכעס א-לוהי עליהם עד כדי השמדתם. 2. לגרום לערעור מעמדו של משה חתנו של כהן מדיין, בעלה של צפורה המדיינית, על ידי יצירת קשרי נישואין בין המנהיגות המדיינית למנהיגות הישראלית. אשר על כן ה' מצווה: "צִרֹר אֶת הַמְּדִינִים וְהַכִּיתֶם אוֹתָם. כִּי צִרְרִים הֵם לָכֶם בְּנִכְלִיהֶם אֲשֶׁר נִכְלוּ לָכֶם עַל דְּבַר פְּעוֹר וְעַל דְּבַר כְּזָבִי בַת נְשִׂיא מִדְיָן אֲחֻתָּם" (שם כה:זי-ח). ההפרדה בין "דבר פעור" לבין "דבר כזבי" תומכת בפירוש זה: "דבר פעור" הוא פשע דתי כלפי ה' ואילו "דבר כזבי" הוא התגרות אישית במשה. אמנם בהמשך ה' מפריד בין שני הנקמות במדיין: 1. "נִקֵּם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמְּדִינִים אַחַר תִּאָסֵף אֶל עַמִּיךָ" (שם לא:ב) – זו נקמתו האישית של משה מנהיגם של ישראל ולכן היא גם נקמה לאומית. 2. "לְתַת נִקְמַת ה' בְּמִדְיָן" (שם לא:ג) – זו נקמתו של ה' על החטא הדתי כלפיו.

במלחמה נגד המדיינים יש פן אישי מובהק של משה ועל כן הוא עומד בראשה, ולא יהושע, אף על פי שמשה הסמיכו לא מכבר לעמוד בראש צבא ישראל (במ' כז:יב-כג). הווי אומר, לפני מותו משה מחויב להשלים את המשימה בעלת הצביון האישי לנקום במדיינים ולהתנתק מהם, וגם להשלים את המשימה

2 בלק מציין במפורש: "הִנֵּה עִם יָצָא מִמְצָרִים" (במ' כב:ה), כלומר הוא חושב על שעבוד מצרים. הביטוי "וַיִּקֶּץ מוֹאָב מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל" בתיאור שעבוד מצרים (שם' א:יב); הביטויים "כִּי רַב הוּא" (במ' כב:ג) ו"כִּי עֲצוּם הוּא מִמֶּנִּי" (שם' ו:ו) בדברי בלק מקבילים אל "הִנֵּה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעֲצוּם מִמֶּנִּי" (שם' א:ט); הביטוי "וְאֶגְרְשֶׁנוּ מִן הָאָרֶץ" (במ' כב:ו) בדברי בלק מקביל אל "וְעָלָה מִן הָאָרֶץ" בדברי פרעה (שם' א:י).

3 ראו יחיאל צבי מושקוביץ, ספר במדבר (סדרת דעת מקרא, מוסד הרב קוק), עמ' רע"ב; יעקב ליכט, פירוש על ספר במדבר [כב-לו], ירושלים תשנ"ה, עמ' 12.